

A lélek fényűzése

KENYERES ZOLTÁN TANULMÁNYKÖTETE

Tóth Árpád híres sorára utal a cím, s a szerzőnek azt a meggyőződését tükrözi, hogy „az irodalom nem politikai és erkölcsi propagandamunka, hanem igenis a lélek fényűzése, de olyan fényűzés, ami nélkül talán nem is érdemes élni”. Az önelvű irodalom eszméjének, az irodalom szerepfelfogásában bekövetkezett változásnak tulajdonképpen maradéktalanul örülnünk kellene. Az utóbbi egy-másfél évben háttérbe szorultak a zsurnalizmus, a túlideologizálás szempontjai, a korábbinál fontosabbak lettek a megformálás, az ábrázolás esztétikai eszközei. Ám fokozatosan megerősödött egy olyan irányzat, amely szakított a (Kenyeres szavaival) „feladatátvállaló” irodalom hagyományával, a közösségi, politikai, nemzeti, emberi elkötelezettségekkel. Amekkora öröm a művészi alakítás minőségének, a mű esztétikai értékének rehabilitálása, legalább akkora fájdalom annak megállapítása, hogy fontos tartalmak tűnnek el, s tért vesz a kohéziót teremtő, Németh László által „nemzet-ragasztó”-nak nevezett irodalom.

Kevés ilyen tanulmánykötetet olvashattunk mostanában. Míg többnyire összegereblyezett írások halmazával van dolgunk, addig itt — bármiről legyen szó — a tematikai sokféleségen is átsugároznak Kenyeresnek azok a gondolatai, melyek irodalmunk fejlődésének generális kérdéseit érintik. Úgy vagyunk mi a szerző *Bízzunk az irodalomban!* című előszavával, mint ő Somlyó György egyik könyvének nyitó írásával: a téma „búvópatakként” hol itt, hol ott tér vissza, „nem lehet félretolva szó nélkül hagyni”. „*Értékirodalom*” és „*szükségletirodalom*” — mondja az egyik alcím. Ha ez ellentét, szembeállítás, értékkülönböztetés, kettős könyvelés, akkor nem értünk egyet a distinkcióval. De Kenyeres kifejti: nincs két magyar irodalom, irányok, különbözőségek „nem a sorsirodalmon kívül, hanem a sorsirodalmon belül vannak. A hasznos társadalmi elköteleződés körén belül található az értékek és a szükségletek iránt megnyilatkozó fogékonyság másfélesége is. Ez a megkülönböztetés semmiféle eleve elrendelt esztétikai szintkülönbséget nem feltételez.” Kenyeres tehát nem becsüli le, nem nézi le a 18—19. század fordulója óta egyre hangsúlyosabb, cselekvést sürgető, társadalmi kérdésekbe beleszóló „feladatvállaló” irodalmat. Igaza van, más, fejlettebb demokratikus hagyományokkal megáldott országokban a publicisztika a mienknél nagyobb segítségére volt a literatúrának, egészségesebb munkamegosztás jött létre. Emiatt lehet bánkódni, szomorkodni, de ami megtörtént, azon aligha tudunk változtatni. Ilyenek voltak a történelmi körülményeink, s az irodalomnak nagyon gyakran — Illyés árvízi parabolája szerint — a vízügyi hivatal szerepét is magára kellett vennie. Kenyeres könyvében több helyen is találkozunk azzal a megállapítással, hogy nálunk az irodalom többnyire a szükségletek dimenziójában haladt, s ritkábban az értékekében. Valahogy az előbbinek a becsülete is nagyobb volt. Csak egytérthetünk a szerzőnek azzal a törekvésével, hogy a „vadrózsából tündérsípót faragó”, „a szépség ígézetében élő”, az úgynevezett „fővonálhoz” nem sorolható alkotások jelentősége is köztudott legyen. Nem kétséges, „a vállalás magasrendű moráljából” lett esztétikum mellett más típusok is voltak (vannak), s ezekről nem tudomást venni: öncsonkítás.

Vitánk nem az ímént jellemzett nemes szándékkal van. Egyébként kitűnő Széchenyi-tanulmányában például azt írja Kenyeres, hogy „a legnagyobb magyar” „még nyíltan, a publicisztika nyelvén fogalmazhatja meg a mozgósítás szavát. Regény, dráma, költemény másra való: a nemzet esztétikai kultúrájának nevelésére. [...] Ma már csak ábrázolhatunk azon, hogy mi lett volna, ha a fonal nem szakad meg, ha a magyar publicisztika továbbviszi, továbbviheti és diadalra juttatja ezt az elhallgattatott reformkori hangot, és európai színvonalra

emelkedő szépliteratúránk megkíméltetik [kiemelés tőlem — O. S.] a feladatvállalás kényszerreitől.” — Kényszer, külön teher? „Feladatátvállaló” írónk minden bizonnyal szívesebben foglalkoztak volna a számukra sokkal kényelmesebb magángondokkal, a „derűs játékkal”, „a harmonikus szépséggel”. De hát oly korban élték, mikor az volt a szükségszerű, hogy mások helyett is föl vállaljanak utólag akár ugrabugrának is föltűntethető, nem par excellence írói szerepeket. Sütő András Illyés-esszéjének sorai jutnak eszembe: „...mivel a mesebeli öregasszony példája szerint az égő házban nem volt kedve fészülkődni, magát cicomáznai: elmondták konzervatívnak, divatjamúltnak is, hisz mennyivel »korszerűbb« és divatosabb egy nép gondját a népre magára hagyni, sőt lebeszélni azt a népet saját gondjairól.” Az „utolsó nemzeti költő” besoroláshoz pedig hozzáteszi: „Boldogok azok a népek, amelyeknek nincs már szükségük nemzeti költőre.” Igaz, sok olyan alkotóról tudunk, akiben — mert szüntelenül a társadalom közvetlen, égető szükségleteire figyelt — „meghalt” az író, soha nem tudott lehetőségével arányban álló, jelentős értéket teremteni. Kenyeres aggodalma annyiban jogos, hogy a feladatvállalás közben „ha nem ügyel (tudniillik a költő), elsikkadhat az alapfeladat és elveszhet a költészet nyelvépítő energiája”: „az érzelem és indulat különválik a verstől, és költészen kívüli, publicisztikus formában jut kifejezésre”. Ez azonban — Kenyeres is elisméri — „elkötelezett irodalmunk javát soha nem fenyegette komolyan, jelentős költőink mindig úgy beszéltek a közösség nem éppen lírai gondjairól is, hogy a költői alapteendőt feladatátvállalásuk külön terhét hordva végezték el”. Úgy gondoljuk, a feladatvállalás nem föltétlenül teher, a jó író csak gazdagodhat vele. Súly alatt a pálma is jobban nő. Pontosan úgy, ahogy Kenyeres ezt a szintézist Illyés műveiben látatja: „az »egy ember« csak a közösség ügyének rendezésével nyerheti el értelmes szabadságát”. Illyés az „egy emberről” és a közösségről egyaránt szól, életműve jó példa arra is, hogy az alkotás nemcsak szolgálat lehet, hanem „a szellem derűs ajándéka” is. Kenyeres a kései Illyés-lírában — a *Különös testamentumot* elemezve — az utóbbit, a „személyes verseket” tartja legfontosabbnak. Mi éppoly jelentősnek hisszük ennek a kései lírának a közügyekben érdekelt vonulatát is.

Kenyeres előző kötete, a *Gondolkodó irodalom* (1974) tematikailag egységesebb volt a mostaninál: akkor csak a 20. századi magyar irodalmat vonta be vizsgálódási körébe. Most a könyv első részében régi magyar irodalmi és 19. századi tanulmányokat találunk. Kenyeres jól látja: csökkent az érdeklődés a régi magyar irodalom és művelődés iránt. Elfeledett, homályba veszett értékekre, a humanista történetírók, „az első magyar értelmiségi”, Thuróczy János, az *Ördögi kísérteteket* író Bornemisza Péter, a „mostoha klasszikus” Kazinczy, a naplóíró Széchenyi értékeire irányítja a figyelmet. Justh Zsigmond, Cholnoky Viktor, Csáth Géza — emlékezetes portrékat rajzol róluk, bizonyítva a magyar esszé legjobb hagyományainak folytathatóságát. A második részben — műfaj és téma szempontjából — még nagyobb a változatoság. A könyvbírálatok mellett (Déry, Kodolányi, Illyés, Vás István, Kormos stb.) van itt tanulmány (*Lukács Adyról*), portré (Hamvas Béla, Takáts Gyula, Kálnoky László), regény- és novellaelemzés (Kolozsvári Grandpierre Emil: *Harmatcseppek*, Sőtér István: *Alligátorballada*), s vannak „jegyzetek” Juhász Ferencről (*Az aranyszín metafizikája*).

A *Gondolkodó irodalom*hoz hasonlóan *A lélek fényűzésében* is Weöres Sándor költészete kerül a centrumba. Már tíz évvel ezelőtt tudtuk, hogy Kenyeres egyik legjobb értője Weöres művének, *Tündérsíp* című könyve (1983) csak erősítette meggyőződésünket. A szerző ahhoz az írókból, kritikusokból, irodalomtörténészekből álló belső körhöz tartozik, amely divatoktól, viharos rokon- és ellenszenv-megnyilvánulásoktól függetlenül mindig pontosan tisztában volt ennek a költészetnek a jelentőségével. „Hiszek abban, hogy Weöres költészete nem merül ki verstechnikai vívmányokban, hanem alapvetően erkölcsugalló, eszményeket és értékeket őrző költészet” — írja, s teljes joggal beszélhet líratörténeti jelentőségéről, költészetünk fejlődésére tett hatásról. A „játékos tündéri varázs”, „az elbűvölő nyelvi mágia” oldotta líránk komorságát, a kísérletezés új utakat nyitott. Kenyeres pártfogója és — ha kell — vitapartnere Weöresnek. Nem ügynök és nem apológéta. Az *Ének a határtalanról* című kötetről például — nem kevés vívódás után ugyan — kimondja: „sem gondolatilag, sem líraesztétikailag nem fej-

leszti tovább a korábbiakat”. Ez a magatartás jellemzi a kötet negyedik részében közölt, irodalmunk legújabb műveivel foglalkozó írásokat is. Például az Esterházy Péter modorában írt olvasónaplót (*Jelentés egy püspöklila könyvről, avagy kritika püspöklilában*), melyben kételeyeit sem hallgatja el. A *Termelési regény* nem remekmű — eme véleményét tudós kollégákkal, E-rajongókkal szemben vállalja, mit sem törődve az alakuló kritikus ízlésterrorral. Kár, hogy Kenyeres nem írt több olyan átfogó tanulmányt, mint a *Tények és jelképek*, melyben újabb prózánk egyik jelenségét, a dokumentum és az általánosítás polarizálódását, valamint a szintézis lehetőségét tárgyalja. A legifjabb költőnemzedéknek „a mesterség parancsait” ajánlja figyelmébe (*Talajminta. Új költők, régi gondok*), a kifejezési kultúra színvonaltalansága miatt aggódik.

Az irodalomtörténet Kenyeres szerint a legösszetettebb társadalomtudomány, az irodalom sajtószerszűségét csak akkor térképezhetjük föl, ha figyelembe vesszük a nyelvtudomány, az esztétika, a lélektan, a szociológia, a történettudomány eredményeit. Az „elvonat esztétika-központú, lényegében már filozófiai megközelítés, a formalizáló, szerkezetani feldolgozás és az egyoldalú ideológiai értékelés helyett” az esztétikai és a történeti elemzés *együttes* alkalmazását javasolja. (Az egyik azt vizsgálja, alárendelődött-e a mű az esztétikai törvényszerűségeknek, a másik a „társadalmi funkcionális” bírálja el.) A műközpontúság csodamódszere — mondja Kenyeres — használhatatlan, mert az igazi kritikus „nem éri be a mű szerkezetének elemzésével, hanem a társadalom szerkezetére kíváncsi”. Egyetértően idézi Komlós Aladárt „az elméletek zsarnoksága alól” felszabaduló kritikusról. „Komlós Aladár nem volt elméletlenes, de elv és elmélet csak mélyen belül, kultúrájába ivódva, ízlésébe épülve segítette munkáját.” Kenyeres az átél, esszéisztikus, már-már szépírói előadás híve. Elképzei, hogyan fogadhatták a halhatatlanok Déry Tibort, amikor „eltávozott ideáról”: az érkezőt hogyan vezette az asztalhoz — Gyulai Pál gonoszkodó megjegyzése kíséretében — Eötvös József, s mit mondott elegáns pohárköszöntőjében Kosztolányi Dezső? Máshol Ta'áts Gyula Becehegyi világát festi meg: „fülledt nyári napokon vihar előtt megreked a hőség a száraz mandulák bogán, az ős cserlombos kalappal köszön, és október bágyadt fényében forr a hegy zamatja a borókás oldalon, télen pedig csontváz betyárok patkója peng a kék Bakony felett”. Ezek a szépírói betétek azonban nem csillógó-villogó sallangok, hanem észrevétlenül illeszkednek a gondolatilag igényes és eredeti fejtegetésekhez.

A lélek fényűzése önálló, karakteres véleményt, további meditációra serkentő ítéletet tartalmaz, esszéjellegű, gondolatgazdag irodalomtörténeti tanulmánykötet, melyet még akkor is érdemes elolvasni, ha a halvány és maszatos oldalak erősen próbára teszik szemünket. (*Szép-irodalmi.*)

OLASZ SÁNDOR